

Woord en beeld handelscompagnieën weer
met elkaar verbinden

Erfgoed
in den vreemde

Nederland puzzelt in koloniaal verleden

Kaartenmakers en tekenaars van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) stuurden in de 17e en 18e eeuw duizenden illustraties naar Nederland. Die stukken werden apart bewaard van de brieven waarmee ze kwamen en hierdoor is hun context verloren gegaan. Archivarissen proberen nu woord en beeld weer met elkaar te verbinden.

TEKST: **CLEMENS DEIMANN**

OP DE FRIES BOVEN DE INGANG VAN KASTEEL DE GOEDE HOOP ZIJN – BEHALVE DE NEDERLANDSE LEEUW - DE WAPENS VAN DE ZES KAMERS VAN DE VOC TE ZIEN (V.L.N.R. HOORN, DELFT, AMSTERDAM, MIDDELBURG, ROTTERDAM EN ENKHUIZEN) GEFLANKEERD DOOR TWEE VOC MONOGRAMMEN (FOTO MARTINVL).

BINNENPLEIN VAN KASTEEL DE GOEDE HOOP MET LINKS HET KATBALKON (FOTO MARTINVL).

Bij het Nationaal Archief in Den Haag liggen honderdduizenden kaarten en tekeningen die door de eeuwen heen zijn verzameld. Van de kaarten en tekeningen uit de 17e en 18e eeuw komen er veel uit de archieven van de VOC, de WIC en de Sociëteit van Suriname. Ze werden met rapporten en brieven opgestuurd naar Nederland om bestuurders en aandeelhouders van de handelsondernemingen van betrouwbare informatie te voorzien over de topografie en onroerende goederen overzee, en voor de navigatie in het betreffende gebied.

Er werden ook veel kaarten in Nederland zelf gemaakt, vooral zeekaarten die werden meegegeven aan uitvarende

Bewaren

De meeste archiefstukken worden rechtop in dozen en banden bewaard. Grotere kaarten en tekeningen moeten daarvoor echter worden gevouwen, wat niet goed is voor het papier. Daarom werd in de 18e eeuw ervoor gekozen ze apart te bewaren.

Bijkomend voordeel was dat tekst bij tekst bewaard werd en platen bij platen. Tegenwoordig willen archivarissen juist de verbinding tussen kaart en tekst behouden. Toch wordt al gescheiden materiaal niet herenigd, want het is beter gevlake stukken plat te bewaren in speciale dozen en lades. Wetenschappelijke boeken en artikelen die naar deze stukken verwijzen, verwijzen bovendien naar de huidige locatie.

schepen. De beste kaartenmakers van de wereld bevonden zich in de 17e eeuw in ons land. Zij kregen hun informatie van zeevaarders in dienst van de VOC en de WIC, die als geen ander de zeeroutes kenden.

De informatie varieerde van verhalen tot ruwe schetsen en van ingekleurde landschapstekeningen tot gedetailleerde illustraties van gebouwen. Op basis hiervan tekenden de kaartenmakers hun kaarten, vaak zonder dat zij het gebied ooit met eigen ogen hadden gezien.

De kaarten geven de loop van rivieren en zee-kusten aan, maar bevatten ook informatie over waterdieptes, de ligging van zandbanken en herkenningspunten van riviermondingen. Ook bevatten ze gegevens over fortificaties en bebouwing. Oude kaarten zijn daarom een interessante bron van inlichtingen voor historici en andere wetenschappers, zoals klimatologen. Helaas zijn veel kaarten gescheiden geraakt van hun begeleidende teksten, toen ze apart werden ondergebracht in de kaartencollectie van het Nationaal Archief. Dat plaatst onderzoekers voor problemen.

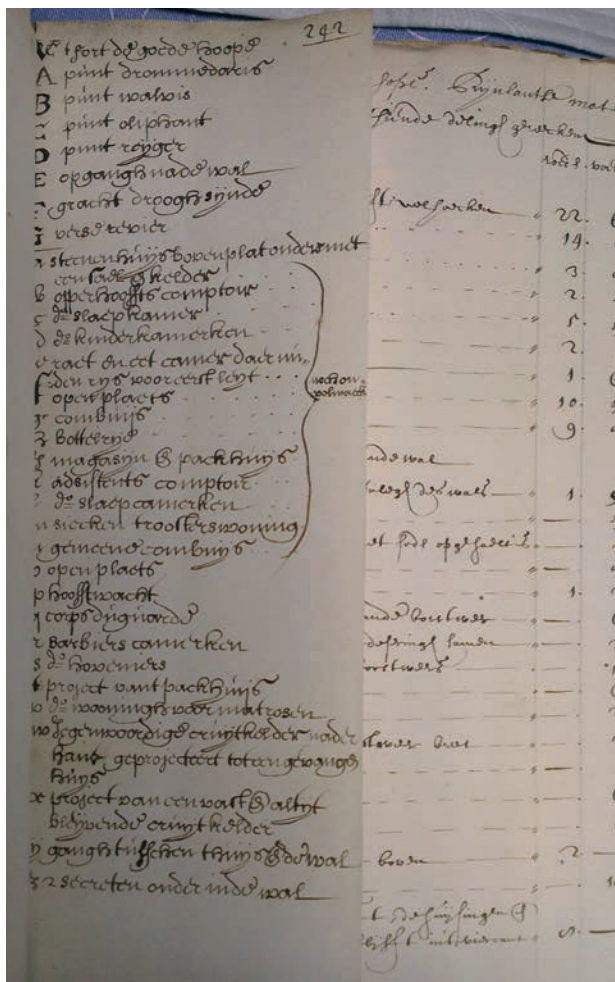
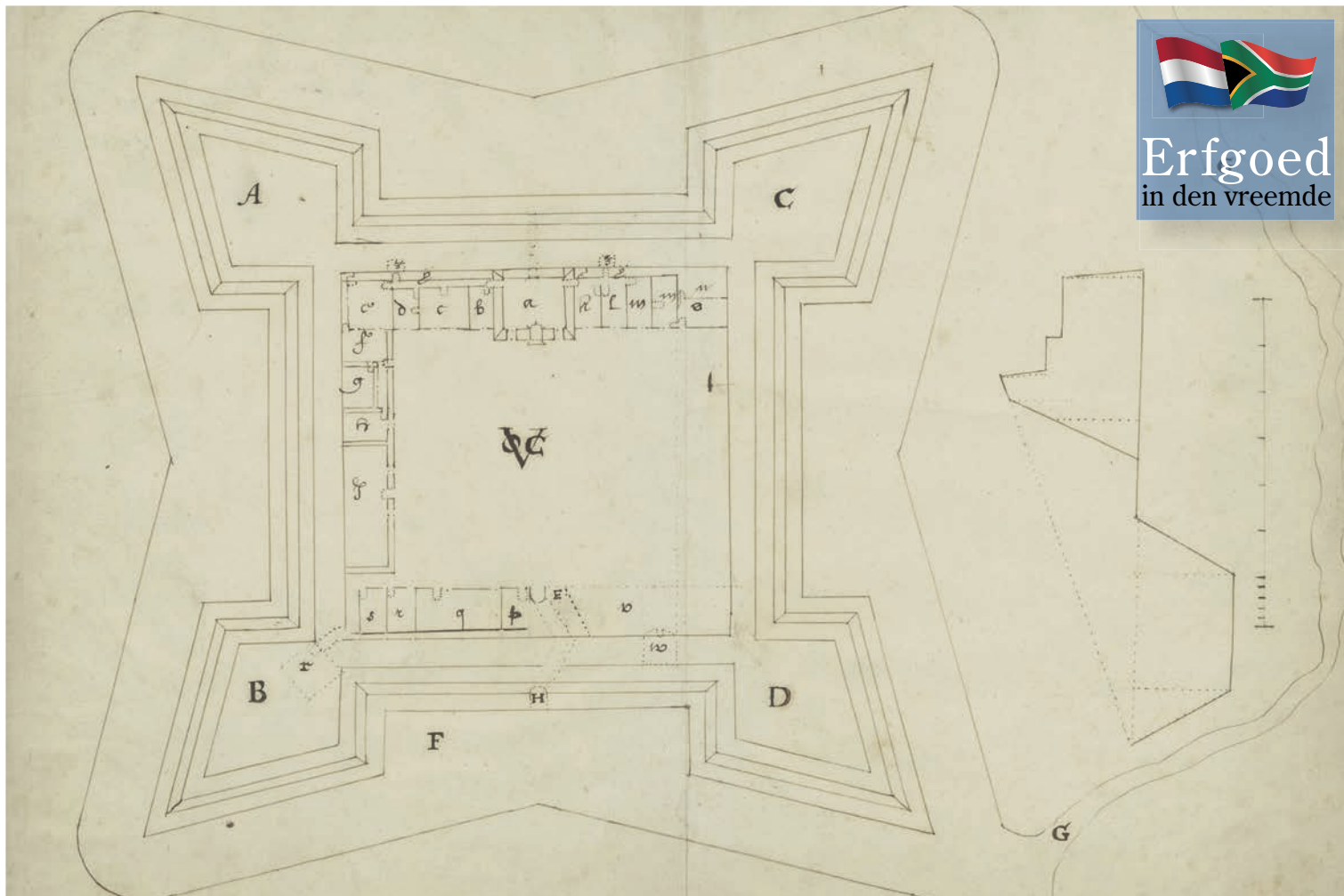
Fort de Goede Hoop

Een voorbeeld is de kaart van het fort de Goede Hoop, bij Kaapstad, Zuid-Afrika. Dit fort werd in 1652 gebouwd, nadat Jan van Riebeeck door de VOC was uitgezonden om aan de voet van de Tafelberg een verversingsstation te stichten voor schepen op weg naar of van Azië.

De vier bastions en de andere gebouwen op de kaart zijn gemarkeerd met een letter, maar de legenda waar die letters

Erfgoed
in den vreemde

naar verwijzen, is losgeraakt van de afbeelding. Een aantekening op de achterkant biedt een aanknopingspunt: Overgekomen Kaap, 1653. Deze aantekening geeft aan dat de kaart in 1653 vanaf de Kaap naar Nederland werd verstuurd.

Zoals gezegd was Kaap de Goede Hoop een VOC-post en het is daarom aannemelijk dat de kaart oorspronkelijk tot het VOC-archief behoorde, en wel tot het gedeelte Overgekomen Brieven en Papieren. Dit deel, kortweg OBP, bevat de correspondentie die vanuit Azië en Afrika naar de kantoren van de VOC in Nederland werd gestuurd. De archieven van de WIC en de Sociëteit van Suriname bevatten soortgelijke afdelingen. Bij de brieven en papieren zaten vaak kaarten en tekeningen, zeker als de stukken betrekking hadden op gebouwen en fortificaties.

In het VOC-archief is de serie OBP onderverdeeld naar de verschillende kantoren in Azië en Afrika, zoals Batavia (Indonesië), Ceylon (Sri Lanka), Malabar (India) en de Kaapkolonie. De aantekening op de rug van de kaart noemt de Kaap en de plattegrond is van een fort aldaar. Het is dus niet meer dan logisch dat de kaart uit laatstgenoemde sectie komt.

Legenda zonder kaart

Deel 1 van de OBP uit de Kaap bevat alle brieven en papieren die in de jaren 1651 tot en met 1653 zijn verstuurd. De kaart zal dus waarschijnlijk in deze band hebben gezeten en inderdaad is daarin een losse legenda te vinden die bij de plattegrond blijkt te horen.

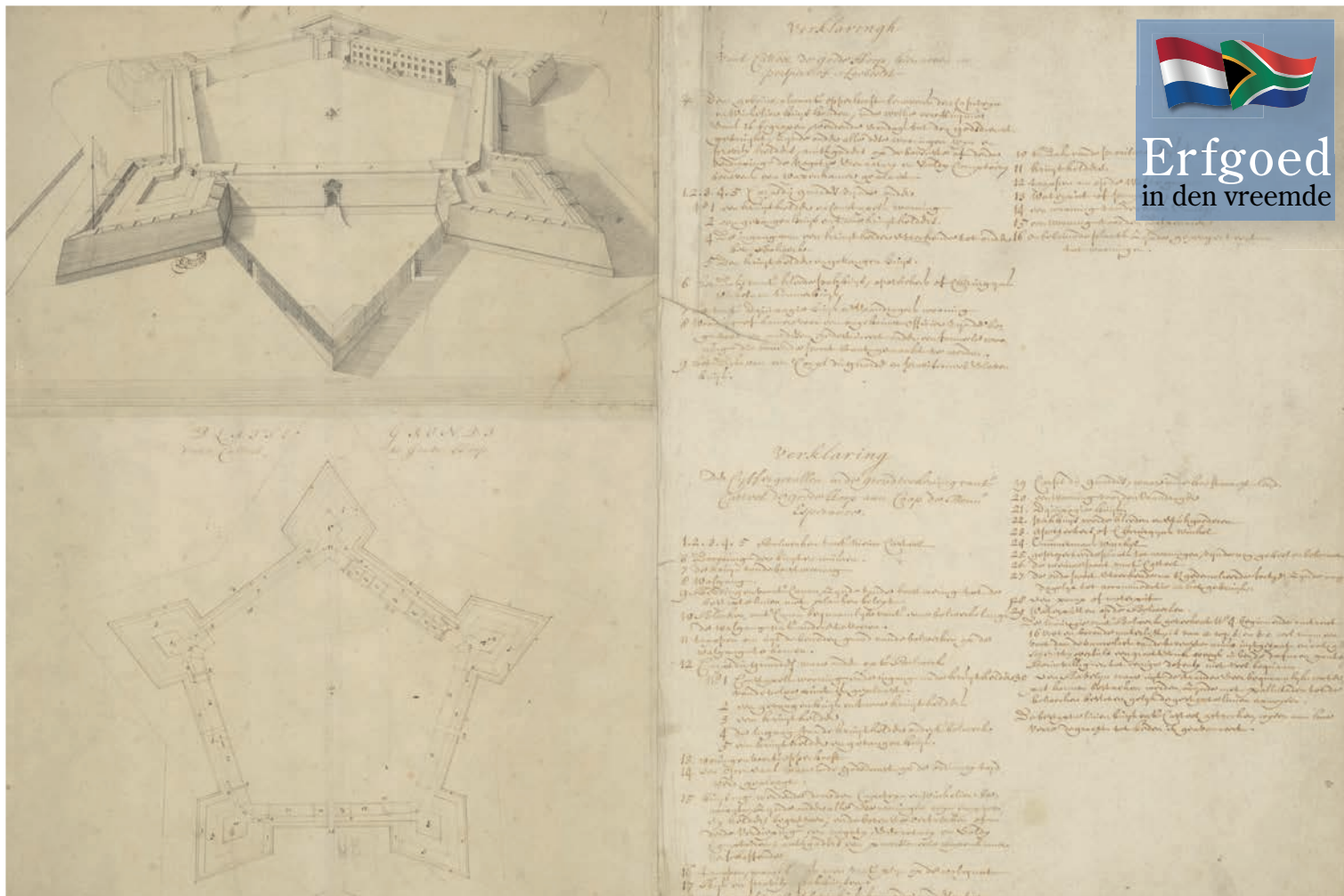
Uit de legenda komt naar voren dat de vier bastions namen dragen van dieren: Drommodaris, Walvis, Olifant en Reiger.

PLAN VAN HET FORT GOEDE HOOP, MET PROFIEL, 1653 (BRON: NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG).

LEGENDA BEHORENDE BIJ DE KAART PLAN VAN HET FORT GOEDE HOOP (BRON: NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG).

INGANG VAN KASTEEL DE GOEDE HOOP (FOTO MARTINVL).

Erfgoed
in den vreemde

Vermoedelijk zijn ze vernoemd naar vier van de vijf schepen waarmee Jan van Riebeeck in 1652 bij Kaap de Goede Hoop arriveerde: de Reiger, de Olifant, de Walvis, de Dromedaris en de Goede Hoop. De legenda vertelt ook welke gebouwen zich binnen het fort bevinden. Er is een combuijs (keuken), een magazijn & packhuys en een wooningh voor matrosen.

T CASTEEL DE GOEDE HOOP, IN HET PERSPECTIEF VAN DE WATERKANT AF TE SIEN (BRON: NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG).

Nieuwe inzichten

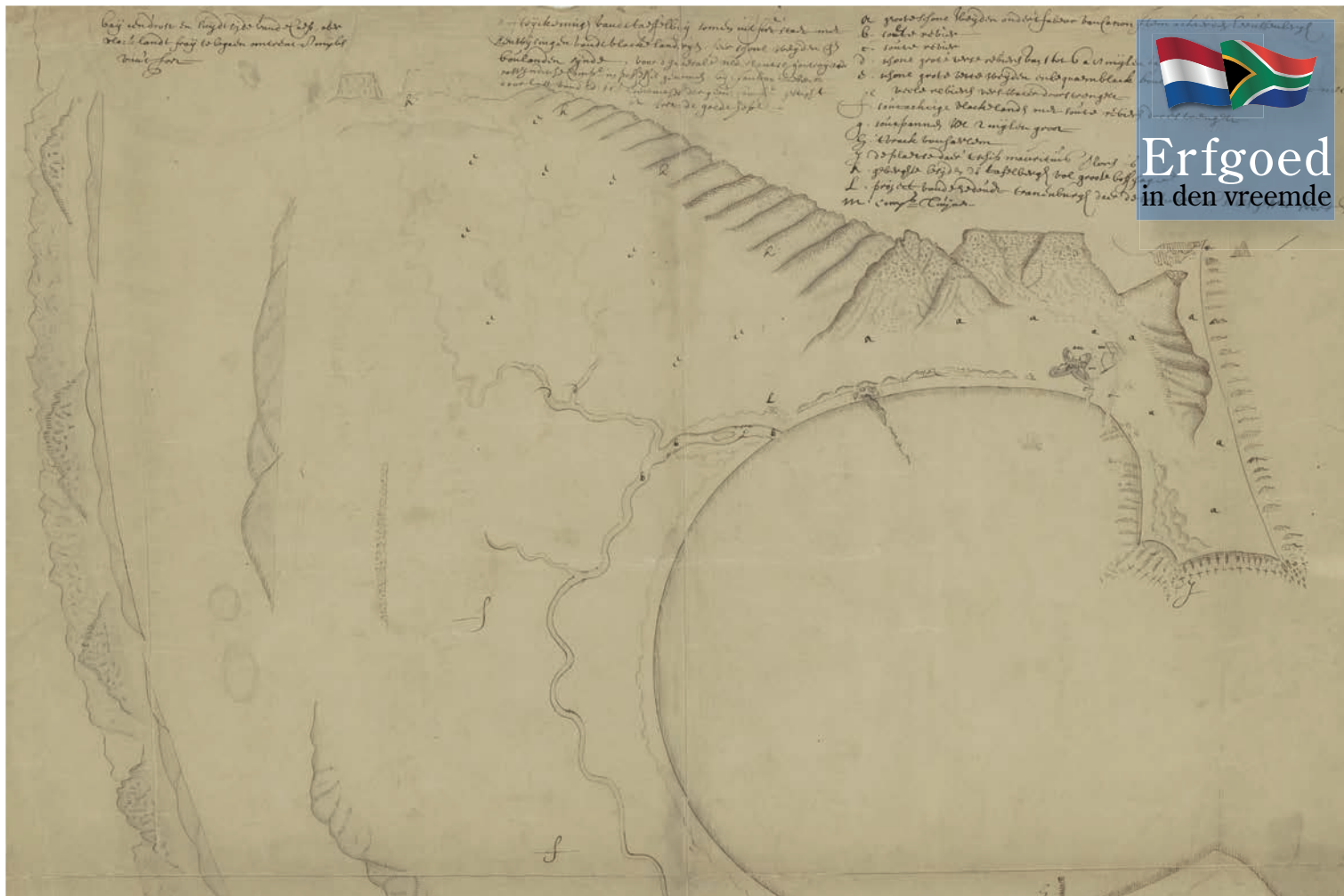
De informatie die vrijkomt dankzij dit soort verbanden geeft nieuwe inzichten in de ontwikkeling van de overzeese gebieden en van de vele bouwwerken die daar nu nog bestaan. Zo is via kaarten de ontwikkeling van de fortificaties van Kaap de Goede Hoop te volgen. In 1674 werd het toenmalige fort vervangen door een groter fort met vijf bastions. De ligging

Fortenbouw in Azië

De VOC hield zich in Azië primair bezig met handeldrijven. Maar daarvoor moest ook gebouwd worden; zonder fortificaties zou het te gemakkelijk zijn voor lokale machthebbers of andere Europeanen om de handel te verstoren of VOC-havens in te nemen. Daarom werden er forten gebouwd.

Hierbij werden technieken gebruikt die in Europa populair waren, met dikke, relatief lage muren. Door de muren hellend te maken werd voorkomen dat kanonskogels ze konden neerhalen. Bastions dienden om het schootsveld voor de verdedigers te vergroten, zodat aanvallen beter konden worden afgeslagen.

STANDBEELD VAN MERCURIUS, GOD VAN DE HANDEL, BOVEN DE BINNENPLAATS VAN KASTEEL DE GOEDE HOOP (FOTO ANDREW MASSYN).

AFFTEYCKENINGH VAN DE TAEFELBAY SO MEN IN 'T FORT STATE MET AENWYSINGE VAN DE VLACKE LANDERYEN, SEER SCHONE WEYDEN ENDE BOULANDEN, SYNDE VOOR D'GENERALE NEDERL. GEOCTR. OOST-INDISCHE COMP (BRON: NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG).

daarvan is tot op de dag van vandaag dezelfde gebleven: legt men een kaart van de Tafelbaai uit 1652 naast een afbeelding van Google Earth, dan is het fort op bijna dezelfde plek te vinden.

Het nieuwe fort is ook te zien op een andere kaart uit de collectie van het Nationaal Archief, dit keer afkomstig uit de Atlas van Amsterdam, van kaartenmaker Isaac de Graaff.

Deze atlas is enkele jaren geleden gereconstrueerd in het kader van het project De Grote Atlas van de VOC. De Atlas van Amsterdam is het eerste deel uit deze serie en in facsimile ter inzage beschikbaar op de leeszaal van het Nationaal Archief.

Maar een onderzoeker hoeft steeds minder vaak fysiek naar het archief te gaan. De digitalisering van archieven maakt onderzoek doen een stuk eenvoudiger en geeft de mogelijkheid kaarten en context online met elkaar te verbinden. Zo kunnen bovendien stukken uit het Nationaal Archief in Den Haag

worden verbonden met stukken die in Colombo, Jakarta, Chennai, Paramaribo of elders worden bewaard. Aldus kan in samenwerking met andere landen dit cultureel erfgoed beter worden onderzocht en ontstaat een vollediger beeld van de gemeenschappelijke geschiedenis.

Herkomst onderzoek

Bij het onderzoek naar de herkomst van kaarten wordt veel gebruikgemaakt van aantekeningen op de achterkant. Daarnaast kunnen op basis van stijlkenmerken kaarten worden herleid naar een en dezelfde maker en dat is een aanwijzing dat ze oorspronkelijk mogelijk in een en dezelfde band hebben gezeten. Naast zulke 'fysieke' connecties, zijn er ook 'intellectuele' verbanden. Het gaat dan om kaarten die los met een rapport zijn meegestuurd. Zij hebben nooit fysiek aan een tekst vastgezeten, maar hebben er wel een verband mee, omdat de tekst meer vertelt over de context waarin de kaart gemaakt is.

KASTEEL DE GOEDE HOOP,
MET OP DE ACHTERGROND
DE TAFELBERG
(FOTO MIKE PEEL).